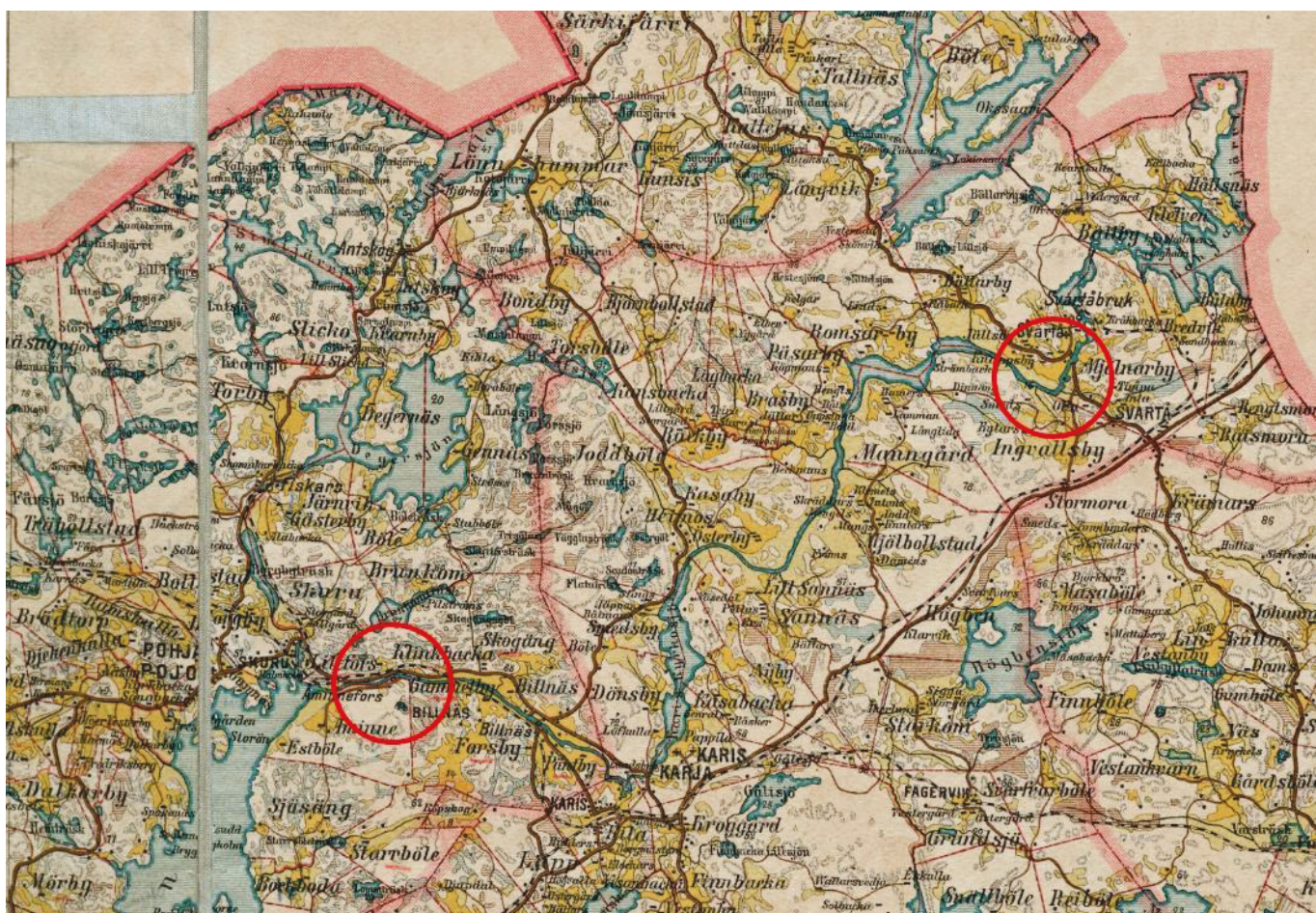

MUSTIONJOEN KALATIET, RAASEPORI

ARKEOLOGINEN ARKISTOSELVITYS

MUSTIONJOKI: PELTOKOSKI JA ÅMINNEFORS

Tilaaaja:

Raaseporin kaupungin tekninen keskus

Tekijä:

Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy
Kalle Luoto

Kannen kuva: Ote kartasta ” Raaseporin kihlakunta, Uudenmaan lääniä 1905-1906” (Kansallisarkisto)

SISÄLLYSLUETTELO

1	Johdanto	1
2	Käyttöhistoriaa	3
2.1	Mustion ruuki	3
2.2	Åminnefors	6
3	Kohdekuvaukset	7
3.1	Peltokoski	7
3.1.1	Åkerfors (tiedot: Muinaisjäännösrekisteri)	7
3.1.2	Historialliset kartat.....	8
3.2	Åminnefors	14
3.2.1	Åminneforsin ruukki (tiedot: Muinaisjäännösrekisteri)	14
3.2.2	Historialliset kartat.....	15
3.2.3	Ruukinalue.....	16
4	Havaintoja arkistoaineistosta	22
5	Lähteet.....	23

RAASEPORIN KUNTA

1 Johdanto

Työn taustaa

Raaseporin kunta pyysi toukokuussa 2015 kahden suunnitteilla olevan Mustionjoen kalatien suunnittelualueen arkistoselvitystä. Nykyisin kohteet tunnetaan Åminneforsin vesivoimalaitoksen sekä Peltokosken voimalan sijaintialueina.

Mustionjoki eli Karjaanjoki laskee Lohjanjärvestä Pohjanpitäjänlahteen. Mustionjoen varrella on monta kulttuurihistoriallisesti tärkeää kohdetta, joista merkittävimmät ja vanhimmat ovat Mustion kartanon ja ruukin ympäristö. Toinen merkittävä kohde on Billnäsin ruukkialue. Åminnefors sijaitsee Mustionjoen alajuoksulla, lähellä Pohjanlahtea.

Tässä työssä on selvitetty Mustionjoen Peltokosken ja Åminneforsin mahdollisia kulttuurihistoriallisia kohteita ja niiden vaikutusta näihin kohteisiin suunniteltuja kalateitä silmällä pitäen. Kulttuuriympäristön arkistoselvityksen on tehnyt Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy:n arkeologi Markus Laurel ja Kalle Luoto. Työn tilaaja on Raaseporin kunta. Tärkeimpänä arkistomateriaalina on käytetty Kansallisarkistossa säilytettäviä historiallisia karttoja sekä Museoviraston inventointiraportteja.

Työ kohdennettiin hankealueille ja niiden välittömään lähiympäristöön. Raportoinnin tavoite oli arkistomateriaalin avulla selvittää mahdolliset kohteet ja tuottaa lyhyet kohdekuvaukset kulttuuriympäristöistä ja muinaisjäännöskohteista osaksi raporttia.

Kuva 1. Åminnen voimalaitos, arkistosiselvityksen aluerajaus. (Adresskarta © raseborgs stad)

Kuva 2. Peltokosken voimala, arkistosiselvityksen aluerajaus. (Adresskarta © raseborgs stad)

Esiselvitys

Työ perustuu historialliseen karttamateriaaliin ja tutkimuskirjallisuuteen. Inventoinnin esiselvitysvaiheessa tehtiin arkistosiselvitys, johon kuului hankealueen aiemmin tunnettujen kohteiden paikantaminen arkistolähteitten avulla, pääasiassa Kansallisarkiston historiallisten karttojen avulla. Työtä tarkennettiin vanhojen inventointiraporttien perusteella sekä tutustumalla alueen historiaan aluetta käsitteleviin historiikkien avulla.

Raportointi ja työn jäsentely

Tarkastelu kohdistuu mahdollisen kalaportaan lähiympäristöön. Raportointivaiheessa käsiteltiin arkistoista ja kirjastoista löytynyt aineisto sekä laadittiin raportti, luettelot ja kartat. Raportissa on esitelty lyhyesti tekstimuotoisena ja kuvin kohteitten historia ja siihen liittyvät mahdolliset rakenteet. Kunnostuskohteiden säilytettävistä tai huomioitavista rakenteista on annettu toimenpidesuosituksia. Työn keskeiset tulokset on merkitty tämän raportin kohdekuvausten yhteyteen.

2 Käyttöhistoriaa

2.1 Mustion ruuki

Mustion ruukkia pidetään maamme ensimmäisenä rautaruukkina. Ensimmäisen kerran ruukkitoimintaa harjoitettiin Mustionjoen rannalla 1560-luvun alussa, Juhana-herttuan toimesta. Kyseessä oli lyhytikäinen ja ilmeisesti koeluontoinen sulatushytti ja vasarapaja. Se käytti raaka-aineenaan Lohjan Ojamon kaivoksesta louhittua rautamalmia. Parin vuoden jälkeen sulatushytti kuitenkin hylättiin. Vuonna 1616 Kustaa II Adolf määräsi Ojamon kaivostoiminnan jatkumisen ja masuunin ja vasarapajan rakentamisen. Masuuni rakennettiin Esko Mäkelän mukaan samalle paikalle, missä Juhanan aikainen sulatushytti ja vasarapaja oli sijainnut. Vuonna 1617 ruukki työllisti jo 21 henkilöä. Vuonna 1618 Mustion masuuni rakennettiin uudestaan, jolloin masuunista rakennettiin suurempi ja sen tuotantokapasiteetti kasvoi huomattavasti. Vuonna 1620 ruukille rakennettiin toinen kankivasarapaja ja pieni valimo.

Valtio vuokrasi ruukin saksalaiselle Simon Landsbergerille vuonna 1624 ja vuonna 1632 ruukin vuokrasi Atskogin ruukin perustaja Jacob Wolle. Mustion masuuni oli tällöin huonossa kunnossa ja Wolle joutui taloudellisten ongelmien vuoksi luovuttamaan sekä Mustion, että Antskogin ruukit turkulaiselle Peter Thorwöstelle. Vuonna 1647 perustettiin Mustioon manufaktuuripaja eli nippupaja, jossa valmistettiin kaikenlaisia rautatarvikkeita, muttei tykkeitä. 1650-luvulla Mustion masuuni oli pitkiä aikoja käyttämättä, koska Antskogin ja Fiskarsin ruukit olivat parempien kulkuyhteyksien varrella. 1660-luvulle tultaessa ruukki oli jälleen jonkin verran käytössä, mutta vasta 1668 alkoi ruukilla vilkas rakentamiskausi. Tällöin uusittiin masuuni, samoin kuin nippu- ja kankivasarapajat. Rakennettiin myös uusi päärakennus, seppien asuntoja, saha ja hiilihuone. Ruukki toimi aina vuoteen 1689, jolloin se lopetti toimintansa ilmeisesti hiilensaanti ongelmien vuoksi. Vuonna 1698 masuuni vahingoittui tulipalossa. Masuuni korjattiin, mutta sitä ei enää käytetty. 1600-luvun loppuun mennessä Mustion toinen kankirautavasaroista lopetti toimintansa ja 1700-luvun alussa ruukilla oli enää toiminnassa yksi nippuvasara- ja yksi kankivasarapaja. 1713 jälkeen, Isonvihan aikana ruukki vähitellen rappeutui, vaikka venäläiset pitivät sekä nippu-, että kankivasarapajan toiminnassa. Sodan jälkeen molemmat vasarapajat jouduttiin rakentamaan uudestaan. Vuonna 1936 ruukin omistajaksi tuli Henrik Johan Kreij, jonka aikana Mustiossa tuotettiin mm. auroja, lapioita ja nautoja sekä kankirautaa. Nordströmin mukaan Kreij rakennutti myös maan ensimmäiset kanavasulut vuonna 1745 Karjaanjokeen Åkerforsin kohdalle malmiproomuja varten. Vuonna 1755 sulku oli jo rappeutuneessa kunnossa vähäisen käytön vuoksi.

Vuonna 1766 Mustio siirtyi Linder suvun haltuun. 1760-luvun loppupuolella rakennettiin kivipadot vasarapajoja varten. Uusi nippuvasarapaja valmistui 1768 ja sekä uusi kankivasarapaja 1774. Molemmat padot paloivat 1802, mutta rakennettiin uudelleen. Uusi saha valmistui 1768 ja vanha mylly rakennettiin kivistä vuonna 1766. tultaessa 1800-luvulle, poistui voimassa olleet taontarajoitukset, ja Mustion tuotantoluvut kasvoivat. Kuitenkin 1800-luvun puolessa välissä Mustiossa oli käytössä vanhanaikaista teknologiaa. Pienillä ahjo-uudistuksilla tuotantoa saatiin kasvatettua ja 1880-luvulla perustettiin pieni valimo ja konepaja. Näihin aikoihin alkoi ruukin kannattavuus kuitenkin laskea, ja 1900-luvun alussa alkoi kankivasarapajan uusituissa tiloissa toimia puuhiomo, tällöin loppui myös raudanvalmistus ruukilla. Hiomo uusittiin vuonna 1937 ja lopetti toimintansa vuonna 1965. Peltokosken vanha voimala rakennettiin vuonna 1909, tosin patorakenne koko joen poikki oli toteutettu jo vuonna 1901. Voimalaitosta uusittiin vuonna 1921. Vuonna 1952 perustettiin Åkerforsin uusi voimala, jonka

vaikutuksesta Mustion jokimaisema muuttui täydellisesti. Monia rakenteita on jäänyt veden alle voimalaitoksen rakentamisen jälkeen, mm. todennäköisesti masuuni ja nippuvasarapaja sekä saha ja useita myllyjä

Ensimmäisestä myllystä Mustion alueella on maininta Henrik Dyniussonin maakaupan yhteydessä vuonna 1457, mutta voidaan hyvin olettaa, että alueella on ollut käytössä myllyjä jo reilusti 1300-luvun puolella. Vuonna 1551 myllyjä on ollut Mjölmarbyssa, eli nykyisen myllyn seutuvilla kaksi. 1600-luvun alkuneljänneksellä, Kustaa II Adolf määräsi jauhatusveron, eli myllytullin keräämisen ja tästä syystä tiedetään kuinka monta myllyä Mustionjoen alueella oli. Joen yläjuoksulla oli 11 myllyä, samoin Billnäsän seutuvilla. Myöhemmin jo 1600-luvulla myllyjen määrä väheni teknisen kehityksen myötä. Myllyistä tuli isompia ja siirtyivät maaomistusten myötä vähitellen ruukkien haltuun. Vuosien 1587-1589 välisenä aikana rakennettiin Mustion ensimmäinen sahamylly. Ensimmäinen pato joen poikki rakennettiin Mustion kohdalla mahdollisesti vuonna 1617 masuunia ja vasarapajoja varten.

Kuva 3. Mustio, Suomen Kuvalehti 1874

2.2 Åminnefors

Åminnefors on Suomen nuorimpiin kuuluva rautaruukki, joka perustettiin pääosin vuonna 1875. Tältä ajalta ovat myös ruukin vanhimmat asuinrakennukset, tuotantorakennusten ja vesivoimalan ollessa vanhimmilta osin 1900-luvun alusta.

Vanhempina kulttuurihistoriallisina kerroksina voidaan pitää Lilforsin (Åminnefors) myllyä ja myllypatoa, jotka rakennettiin vuonna 1680. Tämä oli Mustionjoen alueen ensimmäinen koko joen ylittävä pato. Padosta aiheutui ongelmia Billnäsin ruukin alueella ja erinäisten kiistojen selvittelyn jälkeen mylly jäi rappeutumaan. Vasta vuonna 1745 rakennettiin paikalle uusi mylly joka näkyy vuoden 1754 kartalla. Samoihin aikoihin paikalle rakennettiin myös saha. Vuonna 1769 mylly ja saha paloivat ja uusi mylly rakennettiin pohjoisrannalle, ja saha etelä-rannalle. Myllyn oli käytössä aina 1900-luvun alkuun asti, mutta hävisi voimalaitoksen tieltä vuonna 1910. Saha hävisi paikalta 1800-luvun jälkipuoliskolla ruukin tieltä. Åminneforsin ruukki perustettiin vuonna 1875 ja terästehdasta varten rakennettiin vuoden 1906 asemapiirroksessa esiintyvä sähkölaitos. Vanha voimala oli kuitenkin vähätehoinen ja uusi rakennettiin paikalle vuosina 1910-1912. Voimala uudistettiin vuosien 1955-1956 välisenä aikana.

3 Kohdekuvaukset

3.1 Peltokoski

Mustion ruukin omistaja Hjalmar Linder rakennutti Peltokoskeen kolmannen voimalaitoksensa vuonna 1908 -09. Tuolloin paikalla toiminut tiilitehdas purettiin pois.

Ab Svartå Bruk oy laajensi voimalaitosta toisella koneyksiköllä vuosina 1921 -22. Peltokosken voimalaitoksen perusteellinen uusiminen suoritettiin vuosina 1951-52. Mustionjoen porrastusta muutettiin niin, että Mustion hiomon kosken voimalan alavesi ja Peltokosken ylavesi asettuivat lähes samalle korkeudelle. Se merkitsi niiden välillä olleiden vanhan voimalan ja Lohjan voimakeskuksen toiminnan loppumista. Peltokoski muutettiin yhden koneiston kaplan -turbiinilaitokseksi ja kytkinlaitteisto uusittiin perusteellisesti. Muutosten edellyttämät toiminnot sijoitettiin uudisrakennusosiin.

Peltokosken voimalan siirryttyä Imatran Voiman omistukseen tehtiin vanhaan voimalaosaan Mustionjoen laitoksien keskusvalvomo ja kytkinlaitos uusittiin vuosina 1988- 89. Voimala siirtyi länsivoiman omistukseen vuonna 1998.

Peltokoski on osa Mustionjoen historiallista voimalaitosketjua. Voimalarakennuksen ajallinen kerroksisuus mielenkiintoinen. Uudisrakentamisesta huolimatta rakennus muodostaa ehjän arkkitehtonisen kokonaisuuden.

3.1.1 Åkerfors (tiedot: Muinaisjäännösrekisteri)

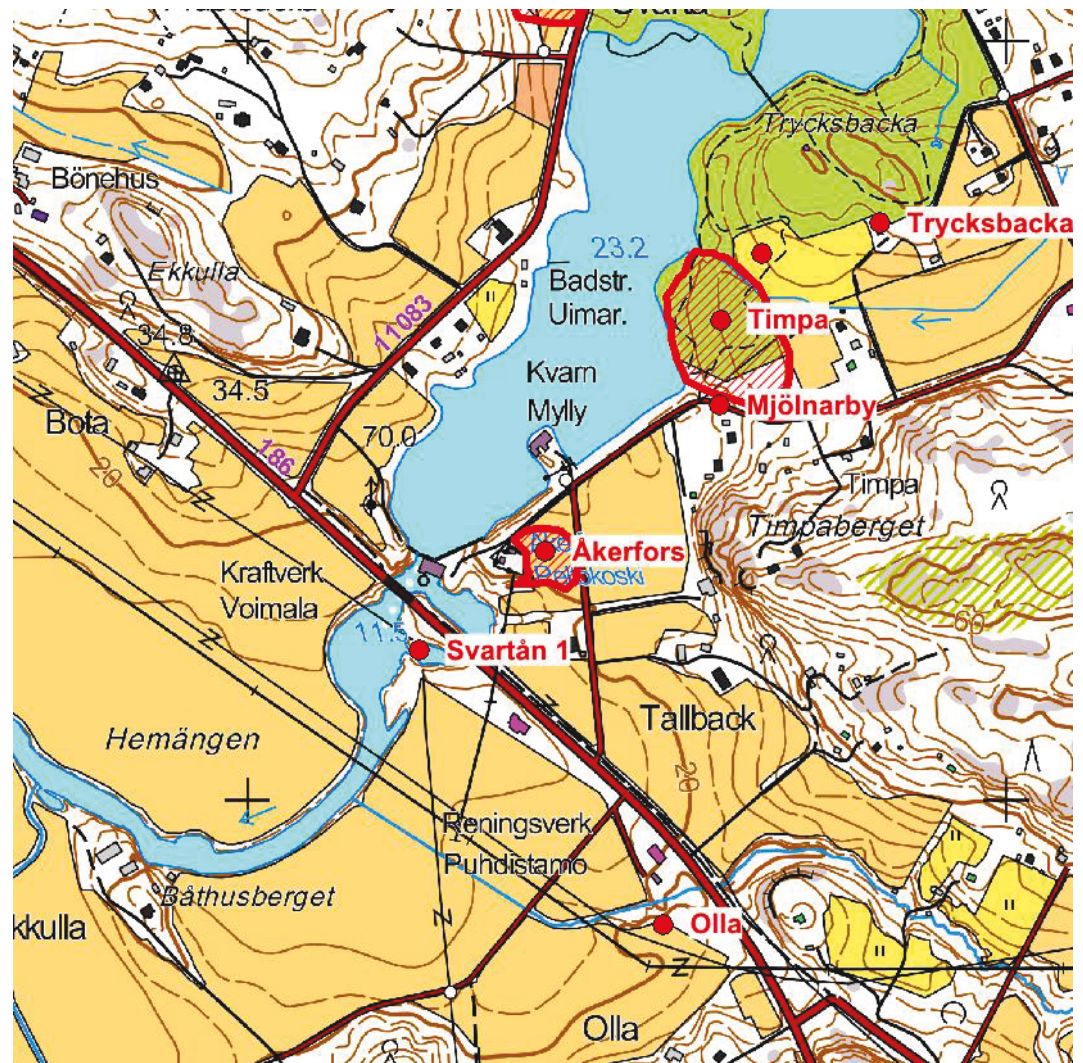
Peltokosken läheisyydestä tunnetaan kiinteä muinaisjäännös Åkerfors, joka sijaitsee suunnittelualueella.

Åkerfors (muinaisjäännösrekisterinumero 220010106)

Nimi:	Åkerfors
Kunta:	Raasepori
Laji:	kiinteä muinaisjäännös
Ajoitus:	kivikautinen
Muinaisj.tyyppi:	asuinpaikat
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6672327
E	324391
Koord.selite	Arvioitu peruskartalta
Tutkimukset	Tuula Heikkurinen-Montell (tarkastus 2009, ei raporttia) Tommi Vuorinen (inventointi 1986)
löydöt	-

Kyseessä on Asuinpaikka sijaitsee pellolla n. 100 m Peltokosken voimalasta itään. Löytökohde on peltotasannetta, jonka eteläpuolella on jyrkkä rantatörmä. Löydöt paikalta ovat kvartsi-iskoksia.

Syksyllä 2009 tehdyssä tarkastuksessa todettiin, että muinaisjäännöksen päälle oli rakennettu vuonna 1995 sähköasema. Aseman ympärillä olevalta pellolla havaittiin pari kvartsia: raaka-ainekimpale ja mahdollinen iskos. Niitä ei otettu talteen.

Kuva 4. Kiinteät muinaisjäännökset Peltokosken lähistöllä. Muinaisjäännös Åkerfors sijoittuu suunnittelualueelle.

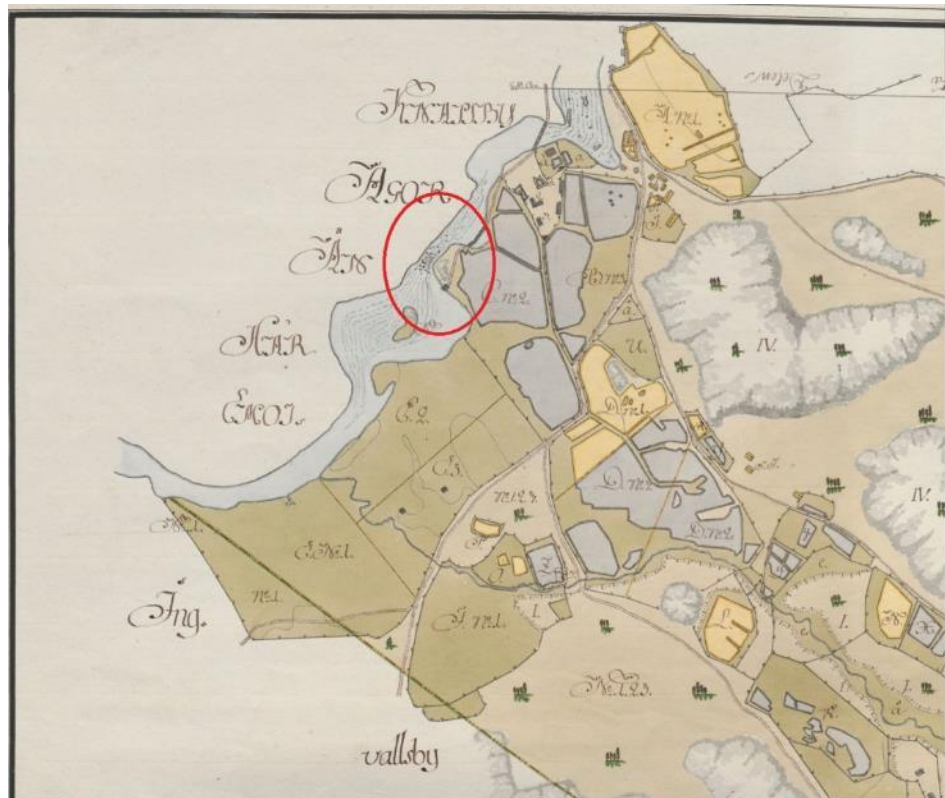
3.1.2 Historialliset kartat

Peltokosken kohdalla ei karttojen perusteella ole ollut mitään ennen vuotta 1712. Vuoden 1712 maakirjakarttaan on Peltokosken itä-rannalle merkitty laiturin paikka. Nordströmin mukaan laituri oli proomun lastausta ja purkamista varten. Raakarauta vietiin ilmeisesti maa-teitse vasarapajoihin, näin ohitettiin vaativa koskiosuus. Laiturin paikka näkyy vielä 1920-luvun kartassa. Peltokosken kohdalle rakennettiin vuonna 1745 sulkuraken-

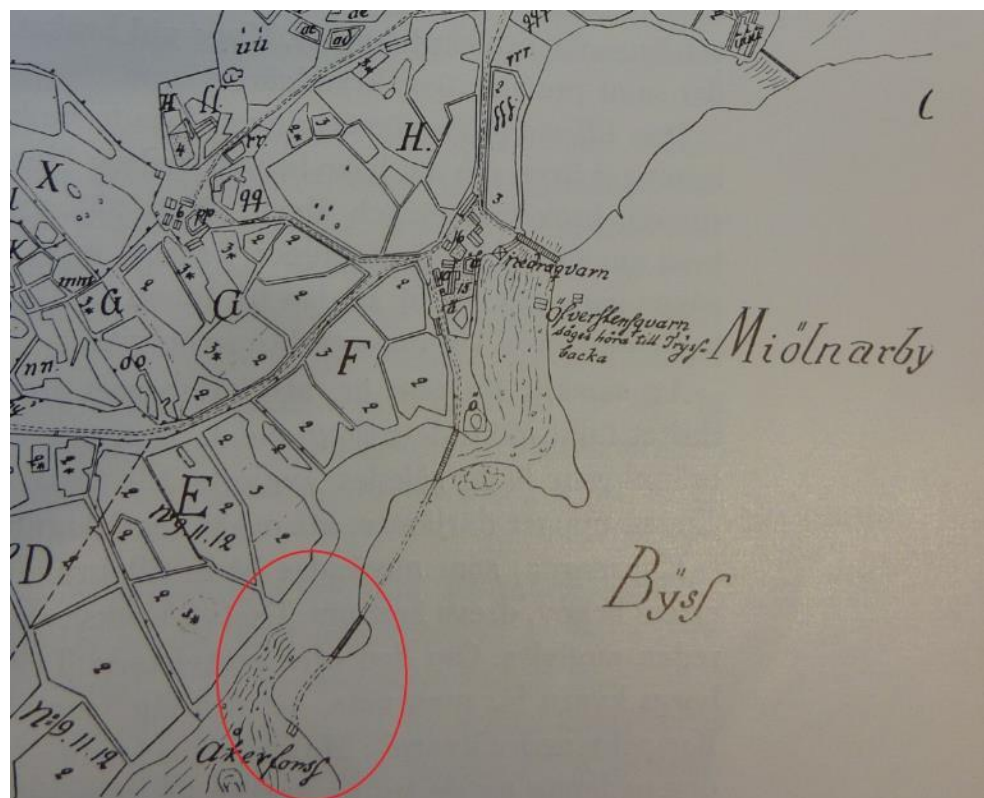
nelma, mutta siitä ei todennäköisesti ole enää mitään jäljellä. Sulkurakennelman kerrotaan olleen huonossa kunnossa jo 1755. Samaisessa kartassa on merkitty Peltokoskesta ylävirtaan, jonkinlainen rakennus. 1960-luvun kartassa ei enää näy kohdalla muuta kuin voimalaitoksen paikka ja vesimylly jonkin matkaa voimalaitoksesta ylävirtaan. Mustion aluetta koskevista historiikeista selviää, että Mustion aluetta on rakennettu moneen otteeseen. Ruukin historian aikana n. 1500-luvun puolesta välistä aina 1900-luvun alkuun mahtuu monta rakennusvaihetta. Todennäköisesti vanhimmista kerroksista ei ole paljoakaan jäljellä useiden uudelleen rakentamisen takia. 1950-luvun voimalauudistuksen ja padon korottamisen jälkeen vedenkorkeus nousi huomattavasti ja useita rakenteita on jäänyt todennäköisesti veden alle.

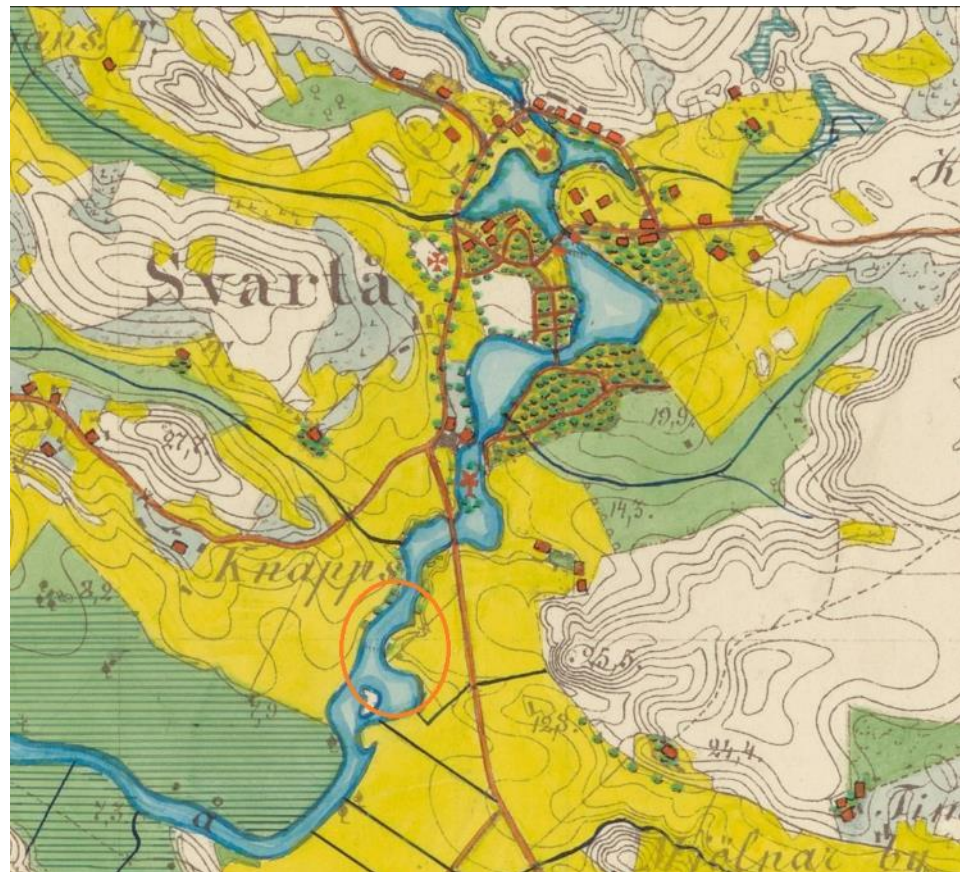
Kuva 5. Ote maakirjakartasta vuodelta 1689. (B16:21/1-2 Knappsby; Knappsby och Svartå bruk: karta med beskrifning (1689))

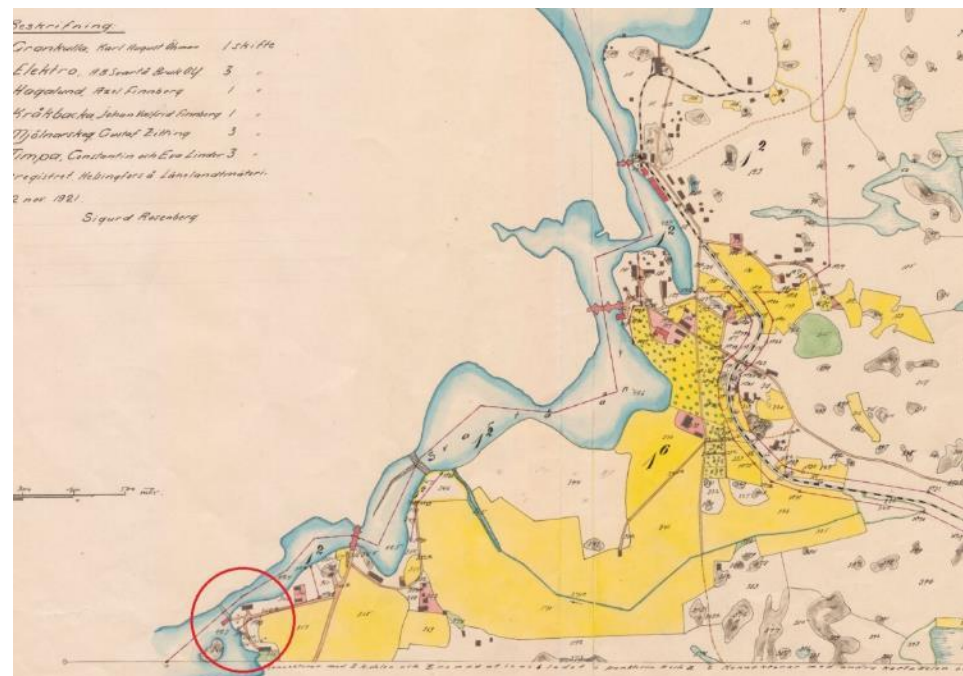
Kuva 6. Ote kartasta Mjölmarby; Karta öfver egorne med delnings- och rösebeskrifning 1770-1779 (B16:37/1-6).

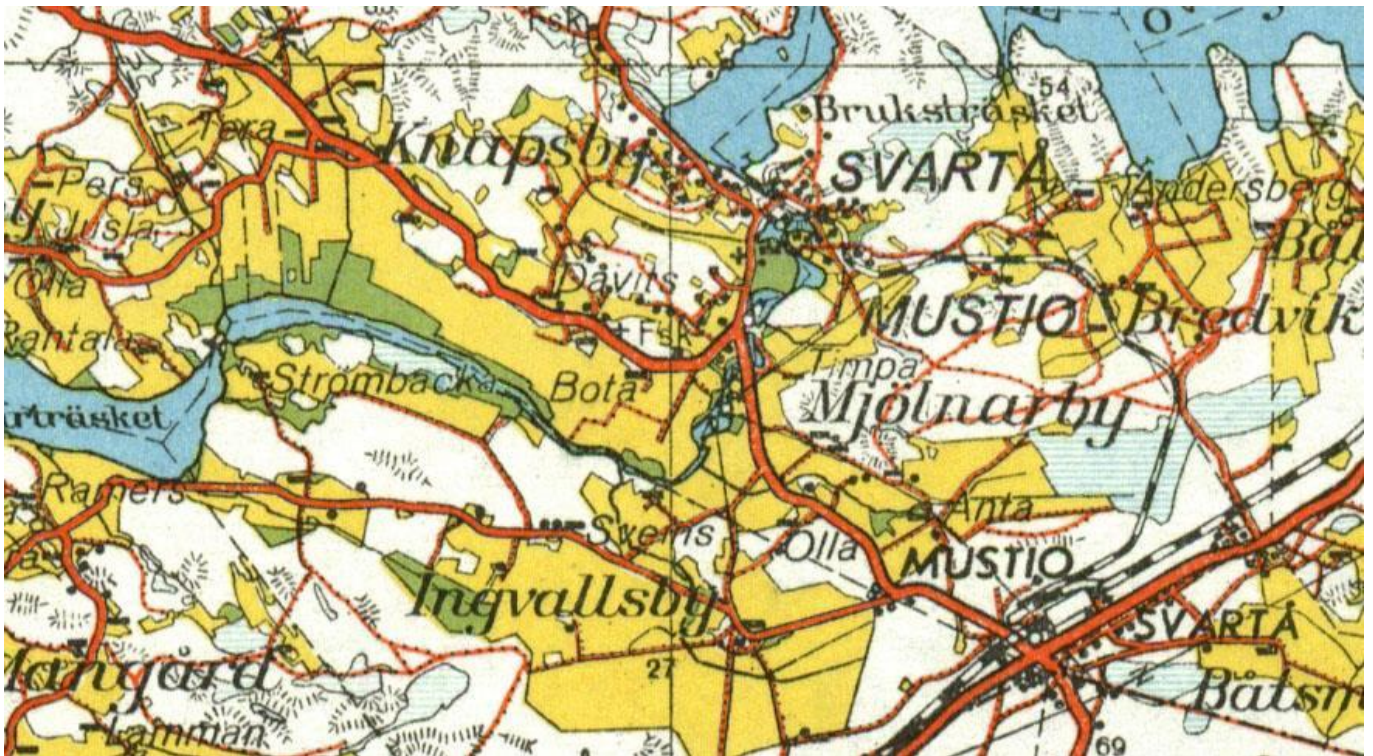
Kuva 7. Ote kartasta vuosilta 1774-1780 (Lähde: W.E.Nordströmin kirja). Niemmen poikki kulkeen tie, joka jatkuu pohjoisempänä puusiltana.

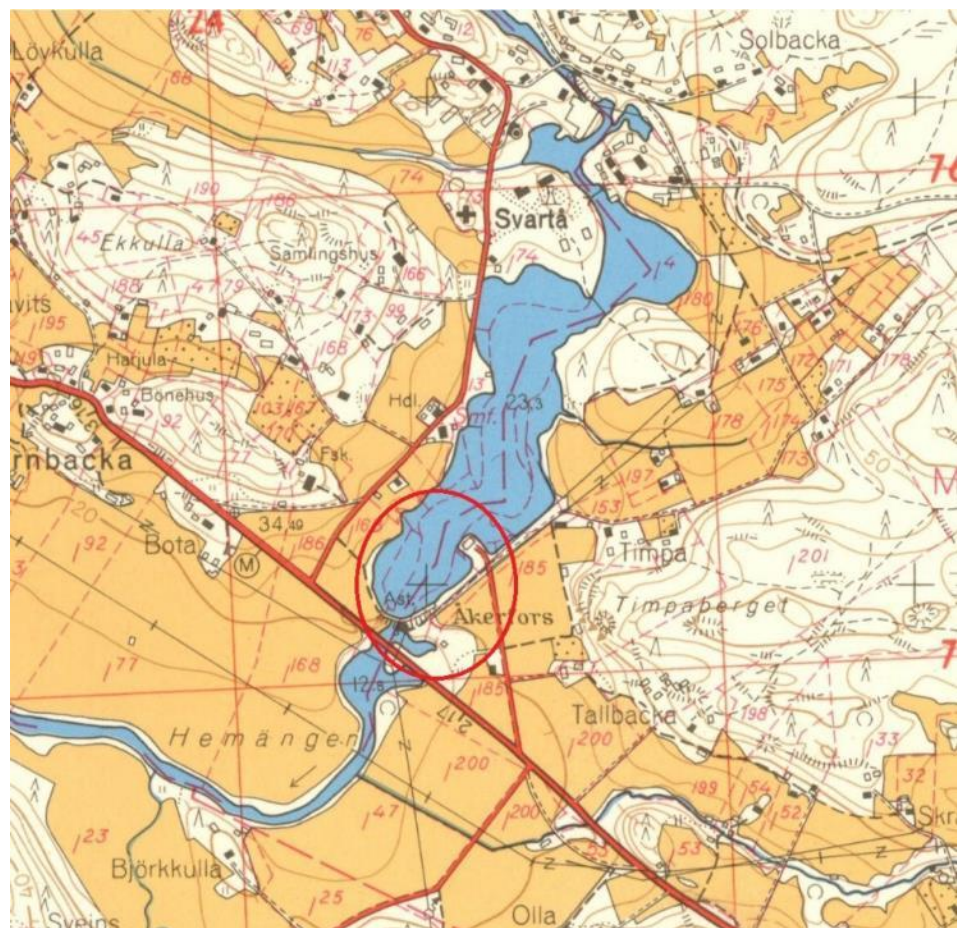
Kuva 8. Ote senaatin kartasta vuodelta 1870 (Kartta V 24).

Kuva 9. Ote kartasta vuodelta 1921. (B16b:11/1-11 Mjölmarby; N:o 1 Timpa, RN:o 1:3-8, ägostyckning (1921)).

Kuva 10. Taloudellinen kartta vuodelta 1947. Tieverkosto noudattaa historiallisia linjauksia.

Kuva 11. Ote vuoden 1966 peruskartasta. Uusi voimala ja tielinja sijoittuvat Peltokosken kohdalle. Samalla vedenpinta on voimakkaasti noussut. (Lähde: peruskartta 1:20 000. Maanmittauslaitos.)

Kuva 12. Ilmakuva Peltokoskesta, lähde: Paikkatietoikkuna (MML © 2015).

3.2 Åminnefors

Voimalaitos sijaitsee Åminneforsin entisen ruukkialueen tuntumassa kanjonimaisessa jokiuomassa, jota korkeat rantatöyräät reunustavat. Voimalaitoksen yläkanavan poikki kulkee maantie, joka jatkuu pitkin alakanavan vartta. Jokirannat ovat lehtipuumetsän peitossa. Åminneforsin laajempaan maisemaan kuuluu valssilaitos 1930 – luvulta, työntekijöiden asuinrakennuksia 1900 – luvun vaihteen molemmin puolin ja joitakin uudempia rakennuksia. Åminneforsin punatiilinen koneasema koostuu vanhasta jo vuonna 1910 rakennetusta osasta ja 1950 – luvulla tehdyistä laajennuksista.

3.2.1 Åminneforsin ruukki (tiedot: Muinaisjäännösrekisteri)

Åminneforsin ruukki (muinaisjäännösrekisterin numero 1000018400)

Nimi:	Åminneforsin ruukki
Kunta:	Raasepori
Laji:	kiinteä muinaisjäännös
Ajoitus:	historiallinen (1875-)
Muinaisj.tyyppi:	teollisuuskohteet, rautaruukit
Lukumäärä:	1
ETRS TM 35	
N	6666890
E	310408
Koord.selite	
Arvioitu peruskartalta	
Tutkimukset	Härö, Erkki (1980-1984): Suomen metalliruukkien inventointi. Kohteet Salahmi - Östermyra
löydöt	-

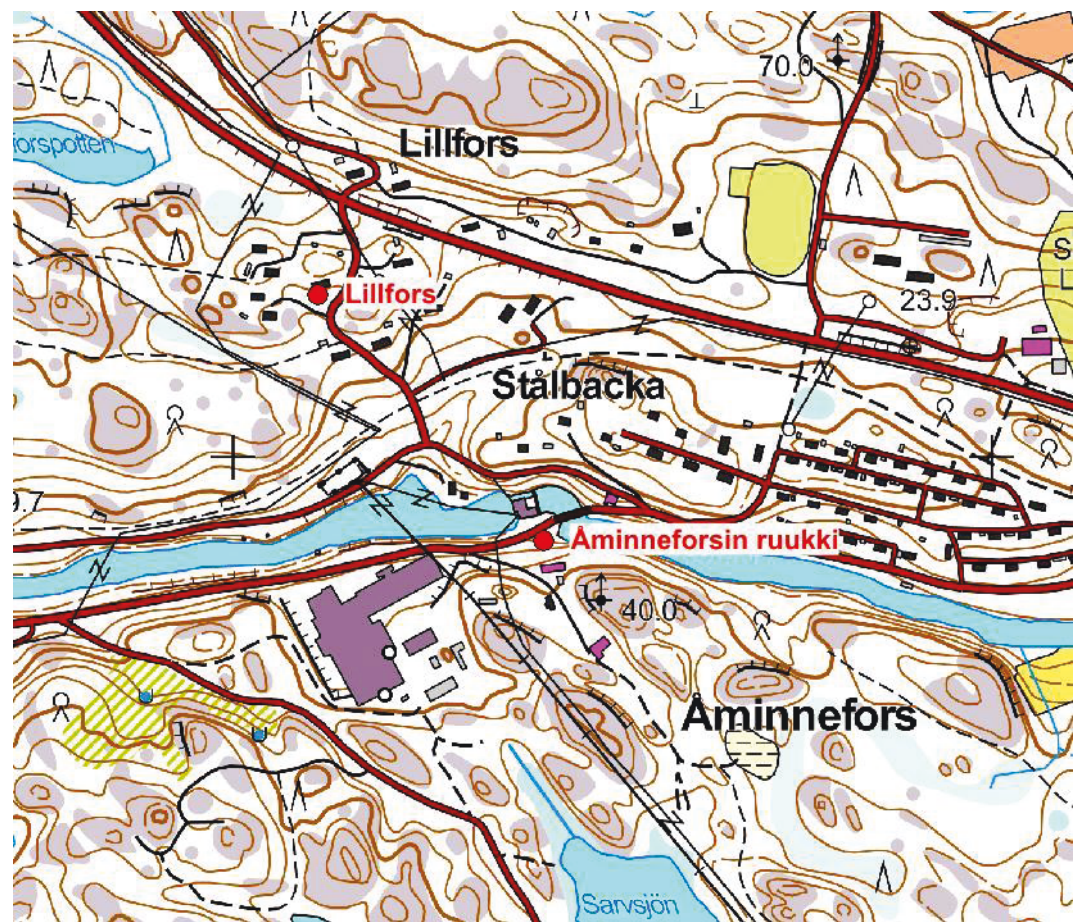
Suomen nuorimpiin rautaruukkeihin kuuluva Åminneforsin ruukki perustettiin Mustionjoen viimeisen kosken rannalle, muutaman kilometrin päähän Pohjanlahden perukasta. Åminnen ja Estbölen säteritilat ostanut Gustaf Mauritz Westman anoi vuonna 1874 lupaa perustaa Åminneforsin bessermerlaitoksen, masuunin, lieskauunin ja valssilaitoksen. Riita koskioikeuksista saman kosken varrella sijainneen Billnäsin ruukin omistajien kanssa sai Westmanin siirtämään ruukin perustamista vuosiksi.

Osan Åminneforsin koskioikeuksista vuokrannut Aleksander Gyllenberg sai luvan levy- ja sahaterätehtaan perustamiseksi koskelle vuonna 1875. Åminnen ruukki valmisti rautapeltiä ja teräslevyä. Raaka-aine (platiini) tuotiin Ruotsista. Myös G.M. Westman rakennutti sinkkiruukin levy- ja sahanterätehtaan alapuolelle kosken samalle rannalle vuonna 1877. Raaka-aine tuotiin Orijärven kaivokselta. Hyvistä ja kalliista laitteistaan huolimatta sinkkiruukki ei saanut tuotantoa käynnistettyä täydellä teholla ja sinkkiruukki lopetti toimintansa 1881. Uunit ja rakennus oli pian

purettu. Myös levy- ja sahaterästehdas seisoj muutamia vuosia käyttämättömänä, kunnes se aloitti vuonna 1883 uudelleen toimintansa. Vuonna 1889 ruukin osti Fiskars Oy. Pitkään suunnitteilla ollut uusi valssilaitos valmistui vuonna 1930 ja sen myötä ruukin vanha voimalaitos ja valssilaitos tulivat tarpeettomiksi. Ruukki toimi paikalla vuoteen 1996 asti.

Åminneforsin teollisuusrakennukset ovat sijainneet laajalla alueella. Kosken pääasiallinen hyödyntäjä nykyisin on pieni voimalaitos, jonka vanhin osa on rakennettu 1909. Hieman voimalaitoksen alapuolella joen etelärannalla on ollut Åminneforsin ensimmäinen ruukkilaitos, levy- ja sahaterähtehtaan tiilinen teollisuusrakennus. Uuden valssilaitoksen valmistuttua vanhempi tehdasrakennus purettiin. Myös ns. sinkkiruukin rakennukset ovat purettu.

Kohteen sijaintitieto on arvioitu peruskartalta ja esitetty pistemäisenä. Tarkka alueen sijainti ja laajuus ei ole tiedossa.

Kuva 13. Muinaisjäännösrekisteriin merkityt kiinteät muinaisjäännökset.

3.2.2 Historialliset kartat

Åminneforsin kohdalla on kartta-aineiston mukaan ollut mylly 1754, joka rakennettiin lähteitten mukaan vanhan hajonneen myllyn tilalle vuonna

1745. Vuoteen 1875 asti Åminneforsin molemmilla rannoilla oli rakennelmia, kunnes paikalle rakennettiin ruukki. Tämä näkyykin 1890-luvun kartassa voimakkaana ympäristön muokkaamisena: joen keskelle on rakennettu saareke, jossa sijaitsee ruukin rakennuksia. Vuoden 1917 kartasta voi hyvin nähdä 1910-1912 tehdyt muutokset ruukki-alueeseen, sekä paikalle rakennetun voimalaitoksen. Rantavyöhykettä on todennäköisesti muokattu varsin rajusti voimalaitoksen uudistamisen yhteydessä vuosien 1955-1956 välisenä aikana.

3.2.3 Ruukinalue

Ruukinalue on rakenteellisesti hajanainen. Todennäköisesti kosken jyrkkiä rantapenkereitä on aikaisemmin pidetty liian hankalana rakennuspaikkana, eikä merkittävämpää teollisuutta perustettu Åminneforsiin ennen 1800-luvun jälkipuoliskoa. Kosken vesivoimaa hyödyntämään rakennettiin vuonna 1909 voimalaitos, jota uudistettiin ja laajennettiin vuonna 1956. Joen etelärannalla voimalaitoksen alapuolella on ollut ensimmäinen ruukkilaitos, jonka vanhimmat osat ovat hävinneet uudistusten yhteydessä lähes kokonaan (Härö 1980-1984).

Paikalle rakennettu levy- ja sahanterätehdas valmistui pääosin vuonna 1875. seuraavana vuonna valssilaitos paloi, mutta rakennettiin seuraavana vuonna uudelleen.

Paikalla inventoinut Seppälä kuitenkin toteaa inventointiraportissaan, että Åminneforsin rantavyöhykettä olisi tutkittava maastossa tarkemmin. (Seppälä 2004).

Kuva 14. Ote kartasta vuodelta 1754. Karttaan on merkitty kosken etelärannalle mylly ja muutamia torppa. (B41a:30/1-3 Åminne; Karta öfver omkretsraerne med protokoll och rösebeskrifning (1754-1754))

Kuva 15. Ote kartasta vuodelta 1780. Karttaan on merkitty sahamyylly joen etelärannalle Mustionjoen ylittävän sillan länsipuolelle ja tavallinen mylly pohjoisrannalle. Tielinja noudattaa nykyistä Åminnentien linjausta. Myllyt ovat sijainneet suunnilleen nykyisen voimalaitoksen kohdalla. (B41a:30/4-6 Åminne; Egokarta och beskrifning (1781-1781)).

Kuva 16. Ote kartasta vuodelta 1862 (Utdrag ifrån Kartan öfver Skogäng, Klinckbacka, Lillfors, Gammelby, Forssby och Pentby ägor). Mustionjoen varrelle on merkitty kaksi myl-

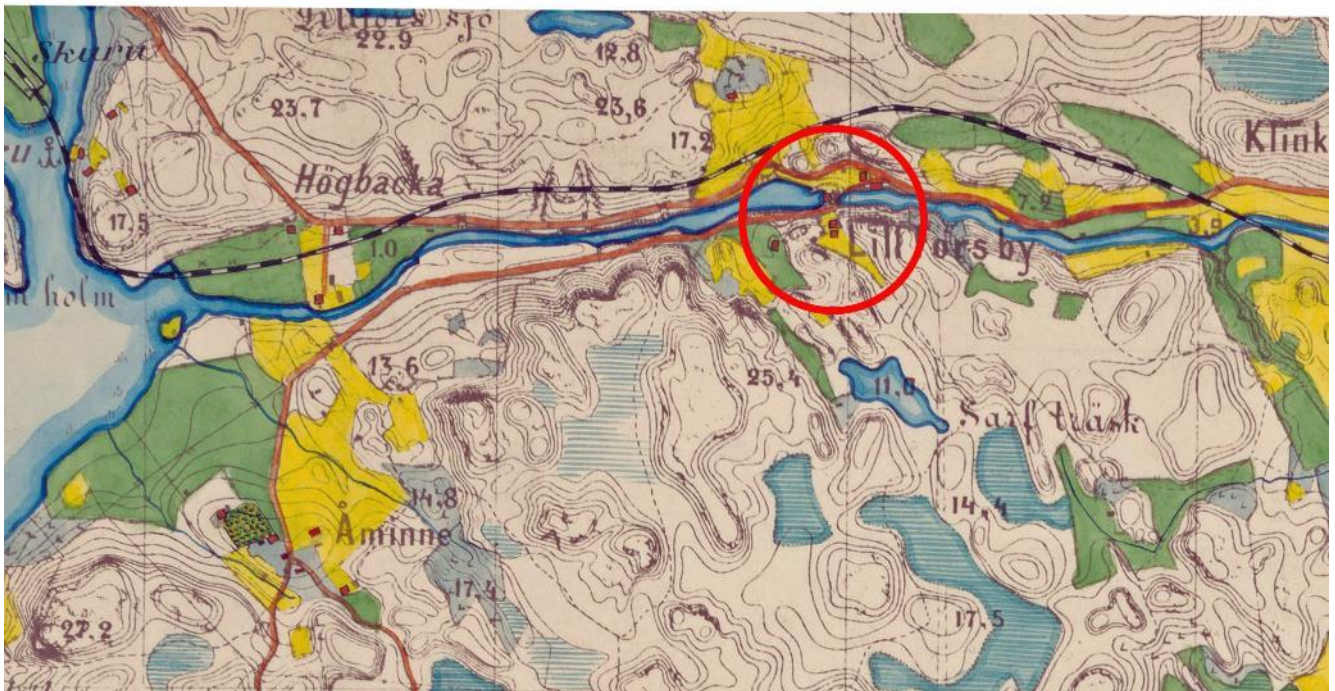
lyä sillan alapuolelle. Myllyt näyttävät sijaitsevan samalla kohdalla kuin vuoden 1781 kartassa. Myllyjen länsipuolella on Mustionjoessa mutka, joka on ilmeisesti myöhemmin suoritettu. Lisäksi pienempään puroon on merkitty Lillfors bron, jota ei enää nykykartoissa ole.

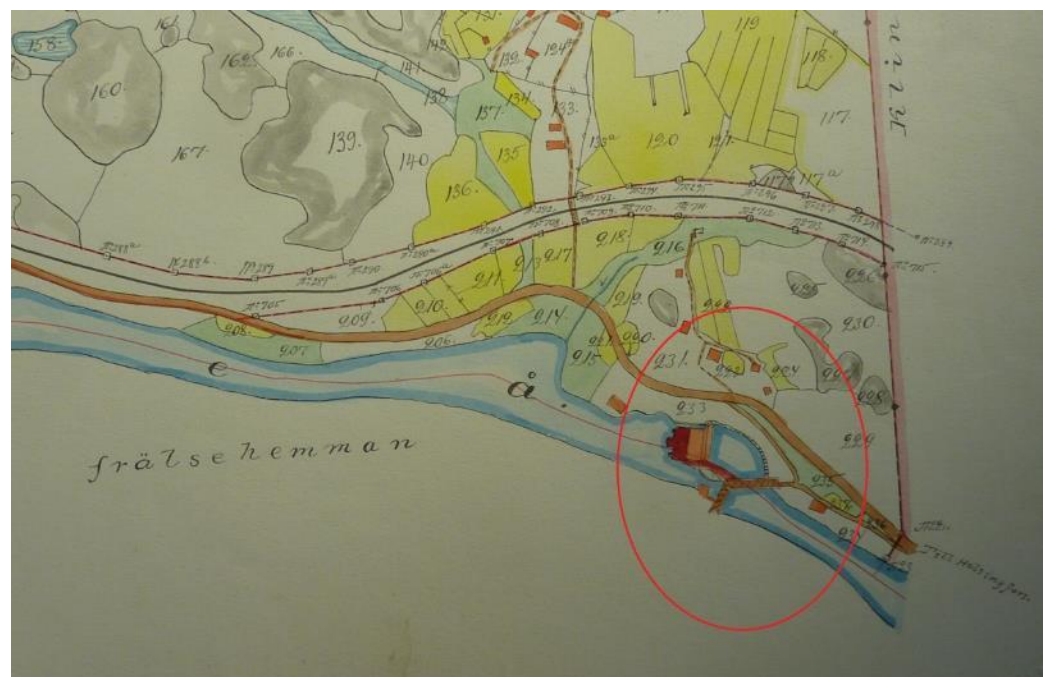
Kuva 17. Ote pitäjänkartasta. Kartta perustuu noin vuoden 1840 tilanteeseen. Kartta lienee laadittu 1800-luvun loppupuolella, jolloin siihen on lisätty mm. rautatien linjaus. Ruukin aluetta karttaan ei ole kuvattu. Kartasta erottuu koskipaikan läheisyyteen rakennetut torpat.

Kuva 18. Åminnefors Kalmbergin kartaston mukaan vuonna 1855. Joen etelärannalla on T kirjaimella merkitty torppa ja sen pohjoispuolelle koskeen sahaylly. Kartan itälaitaan on merkitty Billnäsin ruukki teollisuuslaitoksineen.

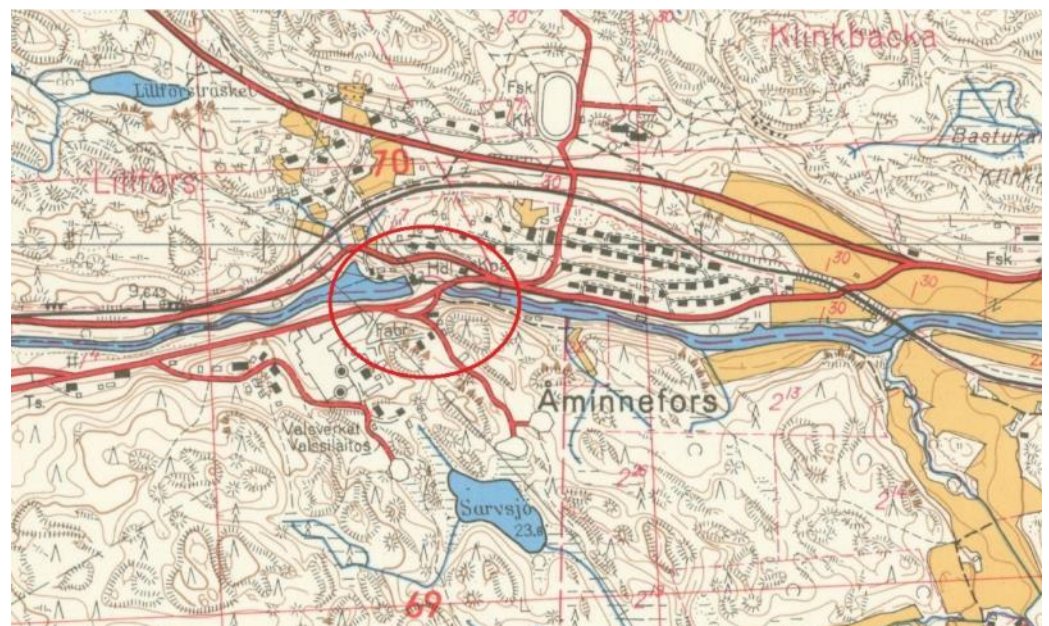
Kuva 19. Åminnefors 1800-luvun lopulla, ilmaisesti noin vuonna 1870 (alkuperäinen vuosiluku puuttuu). Karttaan on merkitty junarata, mutta varsinainen ruukki puuttuu. Lähde: Senaatinkartaston kartta V 23.

Kuva 20. Ote uudistuskartasta vuodelta 1917. Kartassa näkyvä Mustiojoen uoma vaikuttaa suuremmalta kuin aiemmissa 1700- ja 1800-luvun kartoissa. Ilmeisesti jokiuomaa on oikaistu voimalaitoksen kohdalla. (Karta öfver Åminnefors uti Pojo socken och Nyländs län. (1810 - 1917))

Kuva 21. Ote taloudellisesta kartasta vuodelta 1947 (alkuperäinen mk 1:100 000). Mustionjoen molemmille rannoille on merkitty rata.

Kuva 22. Ote vuoden 1967 peruskartasta. 1:20 000. kartan lähde: Maanmittauslaitos.

Kuva 23. Ilmakuva Äminneforsista. Voimalaitos sijaitsee ilmeisesti satoja vuosia vanhalla myllypaikalla. Lähde: Paikkatietoikkuna (MML © 2015).

4 Havaintoja arkistoaineistosta

Peltokoski ja Åminnefors ovat hyvinkin erilaiset kohteet. Peltokoski on osa suomen vanhimpaan kuuluvaa Mustion ruukkimaisemaa ja Åminnefors taas Suomen nuorimpia ruukkeja. Mustion ruukki perustettiin virallisesti 1616. Tosin sitä edelsi paikalla sijainnut Juhana-herttuan perustama harkkohytty 1560-luvun alussa. Mustion ruukki vaikutti 1700-luvulta alkaen Peltokosken maisemaan, koska kosken läheisyyteen tehtiin jo tuolloin kanavasulkuja ja proomujen lastauslaituri. Nykyistä maisemaa hallitsee 1952 rakennettu voimalaitos, joka on muokannut voimakkaasti maisemaa.

Åminneforsin ruukki perustettiin 1800-luvun lopulla. Åminneforsin ympäristö oli aina 1800-luvun lopulle torppien, niittyjen ja peltojen ympäröimä koski. Koskivoimaa paikalla on hyödynnetty tiettävästi vuodesta 1680, jolloin paikalle tehtiin mylly ja myllypato. Hieman myöhemmin koskesta sai voimansa sahamylly.

Entuudestaan Peltokoskelta tunnetaan kiinteä muinaisjäännös Åkerfors (kivikautinen asuinpaikka). Kohteen rajausta perustuu inventointitietoihin. Kohteen sijainti, laajuus, säilyneisyys ja merkitys on todennäköisesti arvioitava koetutkimuksin, mikäli alueelle suunnitellaan rakentamista.

Vaikuttaa siltä, että Peltokosken teollinen rakentaminen ajoittuu karttojen ja kirjallisten lähteitten perusteella erityisesti 1900-luvun alkupuoliskolle. Kuitenkin viimeistään 1700-luvun alusta alkaen Peltokosken itärannalla on ollut proomujen lastaus ja purku-laituri. Laiturin sijaintipaikka ja säilyneisyys olisi hyvä todeta maastotarkastuksen yhteydessä, koska kyseessä on rakenne, jota voitaneen pitää kiinteänä muinaisjäännöksenä, mikäli siitä on säilynyt rakenteita. Peltokosken länsi-rannalla ei ole tässä tarkasteltujen lähteitten mukaan ole ollut rakenteita. Kalatien sijoittaminen joen länsirannalle voisi olla harkitsemisen arvoinen vaihtoehto.

Åminneforsin ympäristöä on useiden lähteiden perusteella perusteellisesti muokattu rakentamisen ja tienteon seurauksena. Viimeistään 1950-luvulla tehtyjen voimalaitoksen uudistuksen myötä on vanhempien rakenteiden voimalaitoksen yhteydessä epätodennäköistä. Joen pohjoisranta vaikuttaa säilyneen paremmin viimevuosikymmenten aikana tehdyiltä muutoksilta. Pohjoisrannalla saattaa olla säilynyt jäänteitä vanhemmista tuotantolaitoksista, kuten myllyistä, joita paikalla on karttojen perusteella sijainnut. Etelärannalla lähinnä Valssaamontien itäpuolella saattaa olla säilynyt kerrostumia, joissa saattaa olla merkkejä vanhasta sahasta ja kosken ylittäneestä sillasta. Asia voisi olla syytä varmistaa maastotarkastuksen avulla.

5 Lähteet

Kirjallisuus:

Hyttinen, Esko 1997. Rauta ja teräs, Osa II Ruukkien historiikkeja noin vuosina 1600-1920, Oulu 1997

Mäkelä, Esko 1991. Virran voimasta, Mustionjoen vesivoiman käytön historia, Savonlinna 1991

Nordström W.E. 1962. Svartå bruks historia, Svartå 1962

Selvitykset:

Härö, Erkki 1982. Suomen metalliruukit inventointi, 1982. Museovirasto.

Myllykylä, Turkka 1999. Suomen kulttuurihistoriallisesti arvokkaat sähköä tuottavat vesivoimalaitokset, Inventointi, Museovirasto Fortum OYJ 1995-1999

Poutiainen, H. 1989. Arkeologinen inventointi Pohjan kunnassa Åminnen kartanon alueella 1989. Museovirasto.

Pyykkö, Saara 1998. Mustion kartanopuisto, inventointi. Teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto, maisema-arkkitehtuurin koulutusohjelma

Seppälä, Sirkka-Liisa 2004. Mustionjokilaakson osayleiskaava - Pohjan kunta, Arkeologinen inventointi.

Vuorinen, Tommi 1986. Rasi-projekti Lohja, Lohjan kunta, Karjalohja, Karjaa inventointi 1986

Historialliset kartat:

Kalmbergin kartasto R VII : List 9 (1855). (<http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-2007852>).

Raaseporin kihlakunta, Uudenmaan lääniä 1905-1906 (MHA, Icb. 8)

Taloudellinen kartta 1-100.000 Karjaa-Tammisaari (1947).

- Maanmittaushallitus:

B41a:30/1-3 Åminne; Karta öfver omkretsåre med protokoll och rösebeskrifning (1754-1754)

B41a:30/4-6 Åminne; Egokarta och beskrifning (1781-1781)

B41a:30/7-16 Åminne; Åminne och Estböle: Egokarta och beskrifning (1913 - 1913)

B41a:35/1-4 Lillfors; N:o 1 enstaka, ägoaffattningskarta och handlingar (1916 - 1916)

B41a:7/1-12 Skogäng; Skogäng, Forsby, Gammelby, Klinckbacka, Lillfors och Pöntby: Egokarta och delningsbeskrifning (1779 - 1780)

B41:9/1-2 Gennäs; Gennäs, Skuru, Brunkom, Klinkbacka, Lillfors och Skogäng i denna samt Heimos och Smedsby i Karis socken: Karta öfver råskilnaden med beskrifning (1765 - 1765)

B41a:7/15-21 Skogäng; Skogäng, Forsby, Gammelby, Klinckbacka, Lillfors och Pöntby: till Billnäs egokomplex hörande storskiftes karta och handlingar (1890 - 1890)

B16:21/1-2 Knappsby; Knappsby och Svartå bruk: karta med beskrifning (1689)

B16:37/1-6 Mjölmarby; Karta öfver egorne med delnings- och rösebeskrifning (1770-1779)

B16:37/1-6 Mjölmarby; Karta öfver egorne med delnings- och rösebeskrifning (1779)

B16b:11/1-11 Mjölmarby; N:o 1 Timpa, RN:o 1:3-8, ägostyckning (1921)

B15:22/1-14 Bällarby; Bällarby, Jällsby och Knapsby: Karta öfver egorne med delningsbeskrifning (1776)

Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto (kokoelma) > Pitäjänkartaasto > Pohja (2014 05 la.* -/- -)

Maanmittaushallitus > Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto (kokoelma) > Pitäjänkartaasto > Karjaa (2014 12 la.* -/- -)

- Talousosaston registraattorinkonttori:

sto kd 52/68 1875 1. Karta öfver Åminnefors uti Pojo socken och Nylands län.
(1810 - 1917)

sto ad 1276/256 1878 1. Planritning öfver husen vid Åminnefors bruk i Pojo
socken. (1810 - 1917)

sto ad 1145/164 1862 3. Utdrag ifrån Kartan öfver Skogäng, Klinckbacka, Lillfors,
Gammelby, Forssby och Pentby ägor... (1810 - 1917)

- Topografikarttojen kokoelma:

Venäläiset topografikartat 1:21 000

- Uudenmaan lääniä, Raaseporin kihlakuntaa. [Karjaa] (V 23)
- Uudenmaan lääniä, Raaseporin kihlakuntaa. [Karjaa] (V 24)